

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Рибчук Олени Григорівни за темою
«Психологічні особливості розвитку критичного мислення офіцерів
оперативного рівня», подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»**

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Трансформація характеру воєнних конфліктів ХХІ століття, поява когнітивного виміру війни, зростання ролі інформаційно-психологічних впливів та необхідність ухвалення управлінських рішень в умовах невизначеності й дефіциту часу зумовлюють підвищені вимоги до когнітивної та метакогнітивної готовності військових керівників. Особливої гостроти проблема набуває в контексті російсько-української війни, досвід якої переконливо засвідчив, що ефективність діяльності офіцера визначається не лише рівнем професійної підготовки, а й здатністю критично мислити, відрізнити факти від інтерпретацій, протидіяти дезінформації та когнітивним упередженням.

В цьому контексті, дисертаційне дослідження О.Г. Рибчук, яке присвячене надзвичайно актуальній і соціально значущій проблемі - розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня в умовах сучасних безпекових викликів, є надзвичайно актуальним та своєчасним. Тема роботи повністю відповідає стратегічним документам у сфері безпеки та оборони України, зокрема Стратегічному оборонному бюлетеню та Стратегії інформаційної безпеки України. Отже, тема дисертації є вчасною, науково обґрунтованою та практично значущою, а її вибір не викликає жодних сумнівів щодо актуальності.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У своїй роботі О.Г. Рибчук визначила адекватні змісту загальну мету, об'єкт, предмет, наукову новизну й інші методологічні та прогностичні складові наукового дослідження. Ґрунтовність виконаного дослідження забезпечується

глибоким науковим аналізом основних тверджень і положень роботи, списком використаних й опрацьованих джерел (213 найменувань), методично й організаційно доцільних дослідницьких процедур. Об'єктивність і надійність результатів дослідження не викликають сумнівів. Дисертація пройшла перевірку на наявність плагіату за допомогою програми StrikePlagiarism, принципи академічної доброчесності дотримані.

Наукові положення, висновки та практичні рекомендації дисертаційної роботи є логічно послідовними, внутрішньо узгодженими та достатньо обґрунтованими. Дисертантка спирається на широку теоретико-методологічну базу, яка охоплює класичні й сучасні підходи до розуміння мислення, критичного мислення, когнітивної рефлексії та метапізнання.

Варто відзначити коректне використання положень культурно-історичної теорії Л. Виготського, рефлексивної теорії мислення Дж. Дьюї, дуальної теорії мислення Д. Канемана, концепцій критичного мислення Р. Енніса, П. Фачіоне, Д. Халперн та інших авторитетних науковців. Це дало змогу дисертантці сформулювати власну концептуальну позицію щодо природи та психологічних механізмів розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня.

Емпірична частина дослідження характеризується методичною виваженістю. Використання валідного психодіагностичного інструментарію (9 психодіагностичних методик), достатній обсяг вибірки (247 офіцерів), застосування сучасних методів математичної статистики - забезпечують достовірність та наукову обґрунтованість отриманих результатів і висновків.

3. Нові факти, одержані здобувачкою та найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження авторкою теоретично обґрунтовано та концептуалізовано поняття критичного мислення у контексті професійної діяльності військових фахівців, ідентифіковано його структурні компоненти та визначено психометричні показники розвитку. Наукова новизна дисертаційного дослідження є безперечною і полягає також в тому, що авторкою побудовано теоретичну модель розвитку критичного мислення, яка стала методологічною

основою для розроблення комплексної тренінгової програми; визначено психологічні механізми розвитку критичного мислення (рефлексивний, проблемно-орієнтований, діалогічний, трансформаційний).

Наукову цінність також представляють виявлені емпіричні закономірності взаємозв'язку між рівнем критичного мислення, когнітивною рефлексією, комунікативною толерантністю та когнітивним стилем офіцерів оперативного рівня. Отримані результати доповнюють військову, когнітивну та організаційну психологію, а також психологію діяльності в особливих умовах.

4. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Практичне значення роботи є надзвичайно вагомим. Розроблена тренінгова програма та методичні рекомендації вже впроваджені в систему підготовки офіцерів Збройних Сил України, що підтверджено відповідними актами впровадження. Зокрема, результати дослідження впроваджено у діяльність Національного університету оборони України, Інституту професійної військової освіти «Вишкіл лідерів», Національної академії Національної гвардії України, Головного управління розвитку спроможностей авіації, військової частини А2393, Головного управління психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України. Матеріали дисертації можуть бути використані у навчальному процесі вищих військових навчальних закладів, системі підвищення кваліфікації та психологічного забезпечення діяльності сил оборони.

5. Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих роботах і оцінка наукового рівня публікацій.

Результати дисертаційного дослідження відображені в 17 публікаціях. З них 9 – статті у фахових наукових виданнях категорії «Б» із психологічних наук, а також 8 публікацій апробаційного характеру. Наукові публікації достатньо повною мірою висвітлюють основні наукові результати дисертації, засвідчують високий рівень оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності. Важливим є також те, що результати дослідження дістали апробацію на 9 науково-практичних конференціях відомчого, всеукраїнського та міжнародного рівнів.

6. Оцінка змісту дисертації та її завершеність загалом.

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. У роботі чітко представлений науковий апарат дослідження, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно вибудовуються зі змісту основної частини дисертації. Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в анотації, відображають основні положення дисертації. Оформлення дисертації відповідає державному стандарту, що висувається до такого роду наукових робіт.

У **першому розділі** «Теоретичні основи дослідження психологічних особливостей розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня» представлено результати аналізу концептуальних підходів до проблеми критичного мислення у теорії та практиці психологічної науки. Констатовано, що критичне мислення офіцера оперативного рівня забезпечує ефективне вирішення професійних завдань шляхом системного аналізу інформації, формулювання і перевірки гіпотез, оцінювання наслідків ухвалених рішень, їх логічного обґрунтування і коригування відповідно до умов службово-бойової діяльності.

Виокремлено психологічні особливості критичного мислення офіцера оперативного рівня, а саме: толерантність до невизначеності, що забезпечує стійкість суджень і когнітивну гнучкість у процесі ухвалення рішень; прогностичність, що спирається на передбачення різних варіантів дій і оцінку непрямих наслідків рішень; соціально-діалогічний вимір критичного мислення, зумовлений груповою природою процесу планування та ухвалення рішень.

Представлено авторську теоретичну модель розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня, яка демонструє взаємозв'язок впливу механізмів на розвиток компонентів критичного мислення та очікуваний результат.

У **другому розділі** «Емпіричне дослідження психологічних особливостей критичного мислення офіцерів оперативного рівня» розкрито мету, завдання та організацію констатувального етапу експерименту. Емпіричним шляхом доведено, що критичне мислення офіцерів є комплексною характеристикою, яка має негативний зв'язок із ригідністю мислення та позитивний зв'язок з його

лабільністю. Виявлений кореляційний зв'язок між загальною рефлексивністю та метакогнітивною поведінкою засвідчив, що розвиток рефлексивних механізмів є основою для формування ефективної метакогнітивної регуляції. Встановлено, що високий рівень критичного мислення асоціюється з низькою стереотипністю мислення, полнезалежністю, високою комунікативною толерантністю та розвинутою когнітивною рефлексією. Середній рівень розвитку критичного мислення відзначається високим рівнем когнітивної рефлексії та полнезалежністю. Виявлено соціальний аспект критичного мислення, який проявляється через зв'язок із комунікативною толерантністю.

У **третьому розділі** «Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня» наведено організацію формувального етапу експерименту. Здійснено розробку й експериментальну апробацію тренінгової програми розвитку психологічних особливостей критичного мислення офіцерів оперативного рівня.

Запропонована тренінгова програма «Хто мислить, той перемагає!» загальним обсягом 35 академічних годин, інтегрує три основні компоненти: інформаційно-смісловий, діагностичний та корекційно-розвивальний. Результативність програми розвитку критичного мислення була підтверджена із застосуванням статистичних методів шляхом порівняльного аналізу показників експериментальних і контрольних груп. У групах, що брали участь у формувальному експерименті, виявлено статистично значущі позитивні зміни за більшістю досліджуваних показників, зокрема зафіксовано зростання загального рівня критичного мислення, підвищення метакогнітивної рефлексії, покращення логічного мислення та зниження рівня стереотипності мислення.

Дисертацію можна вважати завершеною науковою працею.

7. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

У цілому, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих результатів дослідження Рибчук Олени Григорівни, зазначимо окремі дискусійні положення та висловимо зауваження й побажання до змісту роботи:

1. Доцільним видається уточнення формулювання завдань дослідження

шляхом виокремлення завдання, спрямованого саме на проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей критичного мислення офіцерів оперативного рівня, що сприяло б більш чіткому узгодженню логіки постановки завдань із фактичним змістом другого розділу дисертації.

2. Положення щодо розробки та емпіричної перевірки комплексної тренінгової програми, віднесене авторкою до наукової новизни, за своїм змістом більше характеризує практичну значущість роботи. Натомість, до рубрики наукової новизни, на наш погляд, слід було додати і такі положення: уперше здійснено типологізацію офіцерів оперативного рівня за психологічними профілями розвитку критичного мислення, що дало змогу виокремити психологічні профілі з високим, середнім та низьким рівнями критичного мислення та встановити їхні когнітивно-особистісні характеристики; запропоновано трирівневу архітектуру критичного мислення офіцера оперативного рівня (метакогнітивний – когнітивний – соціально-комунікативний рівні) як цілісну психологічну систему; описано розвиток критичного мислення офіцера через систему взаємопов'язаних психологічних механізмів: рефлексивного, проблемно-орієнтованого, діалогічного та трансформаційного; набуло подальшого розвитку положення про критичне мислення як ресурсу когнітивної стійкості та резиліентності офіцера в умовах когнітивної війни. Загалом, без перебільшення можна визначити, що дана дисертаційна робота є однією з перших робіт в Україні, що торкається проблематики психології когнітивної війни, зокрема обґрунтовує критичне мислення офіцера як психологічний компонент когнітивної безпеки особистості у сучасній війні.

3. Наведена у підрозділі 1.3. роботи (стор. 60) теоретична модель розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня є концептуально цілісною та методологічно обґрунтованою. Водночас викликає інтерес питання більш повної репрезентації у теоретичній моделі тих психологічних особливостей критичного мислення офіцерів оперативного рівня, які були детально проаналізовані авторкою у попередньому підрозділі 1.2. На наш погляд, їх включення до структури моделі могло б посилити її пояснювальний та прикладний потенціал.

4. У дисертації бажано було виокремити вплив індивідуального бойового досвіду офіцерів (тривалість участі в бойових діях, характер виконуваних завдань тощо) як самостійного психологічного чинника розвитку критичного мислення.

5. Соціально-комунікативний компонент критичного мислення в роботі операціоналізовано переважно через показники комунікативної толерантності, що не повною мірою відображає комунікативні особливості командної взаємодії під час розв'язання розумових завдань, групового ухвалення рішень у військовому управлінні тощо.

8. Висновок.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що в дисертації на тему «Психологічні особливості розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня» науково обґрунтовані результати, що засвідчують розв'язання здобувачем комплексної психологічної проблеми щодо теоретичного та емпіричного вивчення психологічних особливостей розвитку критичного мислення офіцерів оперативного рівня. Дисертаційна робота є завершеним, самостійним науковим дослідженням, що відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 № 44, а її авторка Рибчук Олена Григорівна заслуговує присудження освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

Перший проректор

Міжнародного гуманітарного університету

доктор психологічних наук, професор

Василь ЛЕФТЕРОВ